

БОЛАЛАР ДЕТЕКТИВ НАСРИДАЎСМИРЛАР РУҲИЯТИ ТАСВИРИ

Жамилова Башорат Сатторовна,
Бухоро давлат университети доценти.
Қаххорова Мохигул,
Бухоро давлат университети ўқитувчиси

Аннотация. Мақола ўзбек ва жаҳон болалар адабиётида яратилган детектив асарлар, жумладан, Я. Камолнинг “Илонни ўлдирсалар”, Т. Маликнинг “Алвидо болалик”, Х. Тўхтабоевнинг “Мунгли кўзлар” қиссаларидаги жиноят оламига кириб қолган ўсмирлар психологиясини бадиий тадқиқ этишга бағишланган.

Калим сўзлар: психологизм, бадиий унсур, деталь, сюжет, детектив, драматизм, руҳий изтироб, кечинма, жисмоний, ақлий, руҳий, ҳиссий, ғайриоддий, саргузашт, илмий-фантастик, тарихий-хужжатли, детективнавис.

ИЗОБРАЖЕНИЕ ПСИХИКИ ПОДРОСТКОВ В ДЕТСКОЙ ДЕТЕКТИВНОЙ ПРОЗЕ

Джамилова Башорат Сатторовна,
Доцент Бухарского государственного университета.
Қаххорова Мохигул,
Преподаватель Бухарского государственного университета

Аннотация. Статья посвящена художественному исследованию детективных произведений в узбекской и мировой детской литературе, в том числе произведений «Если убьют змею» Я. Камола, «Прощай детство» Т. Малика, «Очи черные» Х. Тухтабоева.

Ключевые слова: психологизм, художественный элемент, деталь, сюжет, детектив, драма, душевные переживания, переживания, физические, душевные, духовные, эмоциональные, необыкновенные, приключения, научная фантастика, исторический документальный фильм, писатель-детектив.

THE DEPICTION OF THE PSYCHE OF ADOLESCENTS IN CHILDREN'S DETECTIVE PROSE

Jamilova Bashorat Sattorovna,
Associate Professor of Bukhara State University.
Mohigul Qakhkhorova
Lecturer at Bukhara State University

Annotation. The article is devoted to the artistic research of detective stories in Uzbek and world children's literature, including “If they kill a snake” by Ya. Kamol, “Goodbye childhood” by T. Malik, “Black eyes” by Kh. Tukhtaboev.

Key words: psychologism, artistic element, detail, plot, detective story, drama, emotional experiences, experiences, physical, mental, spiritual, emotional, extraordinary, adventure, science fiction, historical documentary, detective writer.

Кириш. Ўсмирлар руҳияти анча мураккаб. Жамият, ижтимоий муҳит инсонни ўзгартириб, тафакқурини янгилаб бораверса-да, табиат қонуниятлари сингари болалик, ўсмирлик оламига хос ўсиш-ўзгаришлар ҳам муттасил жилоланиб туради. Ўсмирлик инсонни болалик

ва етуклик палласига ўтиши билан мураккаб кечадиган даврдир.

Муҳими эса ҳар бир ўсмир бу ёшда китоб, кинофильм қаҳрамонларига кўпроқ эътибор беради, улардан андаза олади. Бинобарин, ўсмирларга мўлжалланган бадиий адабиётнинг вазифаси ҳам ўта масъулиятли ва серқиррадир. Жаҳон адабиётидаги Ж. Верннинг “Капитан Грант болалари”, “Ҳаво шарида беш ҳафта”, “Сирли орол”, Д. Дефонинг “Робинзон Крузо”, Ж. Свифтнинг “Гулливернинг саёҳатлари” каби асарлар қаторида ўзбек болалар фантастик ва детектив насри, масалан, Ҳ. Шайхов, Т. Малик, О. Мухтор, Х. Тўхтабоев асарлари, шунингдек, Т. Малик, Э. Маликнинг дидактик қиссалари ўсмирларнинг бу борадаги маънавий эҳтиёжларини бойитишда муҳим аҳамият касб этади.

Умуман, XX аср ўзбек болалар адабиёти тарихида С. Айний, Ойбек, А. Қаҳҳор, Ғ. Ғулом, Н. Сафаров, Н. Фозилов, М. Осим каби етук адибларнинг биографик ва автобиографик қиссалари, мемуар, эссе ҳамда тарихий-ҳужжатли асарлари ўсмирларнинг ҳаётда мустақил шахс сифатида товланиши, инсоний фазилатларининг ортиб боришига дастуруламал бўлиб келган эди. Эндиликда эса замондош ўсмирлар кўпроқ психологик, саргузашт, детектив қиссаларни ўқишга интиломда. Айниқса, бундай асарларнинг бош қаҳрамони болалар ва ўсмирлар бўлиб, уларнинг руҳий кечинмалари теран бадиий тадқиқ этилса, шу ёшдаги китобхонларга кучли таъсир қила олади.

Айтиш жоизки, детектив адабиётнинг мумтоз намуналари асосан жиноятни фош этишга қаратилган бўлса ҳам жанрнинг кейинги тараққиётида ижтимоий ҳаёт, жамият ва муҳит, қаҳрамонларнинг руҳияти тадқиқи асосий ўринни эгаллаб келмоқда.

Аслида ҳам болалар ва ўсмирлар ҳамиша саргузашт ва детективга жуда ўч. Айтайлик, сеҳрли-фантастик эртақлар, қаҳрамонлик дostonларидаги дев ва паҳлавонларнинг олишуви, сеҳрли тилсимлар орқали бирор сирни фош қилиш, ғайриоддий кучлар, куш учса қаноти, одам юрса оёғи қуядиган макон ва пейзажлар тасвири ҳамиша ёш китобхонлар диққатини тортиб келгн.

Бинобарин, жаҳон адабиётидаги машҳур Гулливер, Робинзон Крузо, Маугли, Тарзан, Том Сойернинг саргузаштлари, ёки, Конан Дойл, Агата Кристи асарлари қаторида ўзбек болалар адабиётида Х. Тўхтабоев, Т. Маликнинг қисса ва романлари ўсмирлар қўлидан тушмайди. Шу сабабли бу йўналишдаги асарлар (хусусан, жаҳон адабиётидаги Робинзон, Гулливер, Шерлок холмс ҳақидаги) умумадабиёт намунасини, яъни катталар учун яратилган бўлса ҳам болалар кейинчалик уни тамомила “ўзлариники” қилиб олишган. [5, 4]

Асосий қисм. Болалар ва ўсмирлар асосий қаҳрамон бўлган детектив қисса ва романларда ёзувчи ва бадиий қаҳрамон ўртасида мураккаб вазият юзага келади. Муаллиф қаршисида жиноят йўлига билиб-билмай кириб қолган ўсмир қисмати, тақдири, руҳий кечинмалари ва ниҳоят келажагини кўра билиш маҳорати кўндаланг туради. Ёзувчи жиноят содир этилган лавҳаларга кўп урғу берса, “жиноятчи”га ўқилган ҳукм ҳам қатъий бўлмоғи лозим. Ёхуд, жиноятни содир этган болалар ва ўсмирларни фош этиб, уларни панжара ортига тиқиш хулосаси асосий жиноятчиларнинг топилмаганини исботлайди. Демак болалар детектив насрида фақат қотиллик ёки жиноятни изидан қувиш эмас, кўпроқ ўша жиноятга қўл урган болалар оламини кашф қилиш асосий мақсад ҳисобланади. Ҳаётини мисоллар, изчил кузатувлар, ўнлаб суд жараёнлари, ахлоқ тузатиш колониясидаги болалар ва ўсмирларнинг ички олами, улар психологиясини ўрганиш кабилар бундай асар муаллифининг маҳорати саналади.

Сўз детектив қисса ва романларда қаҳрамон психологияси тасвири ҳақида бораркан, ёзувчи Х. Дўстмуҳаммаднинг қуйидаги фикрлари диққатни тортади: — Мен табиатан саргузашт, детектив асарлар китобхони эмасман. Бундай десам, мен учун ардоқли асарлардан

бири бўлмиш “Жиноят ва жазо”ни айни детектив асар, дегувчилар ҳам бор. Тўғри, романда детектив ва саргузашт унсурлари талайгина, лекин улар буюк адиб қаламига мансуб юксак бадиий психологик таҳлиллар замиридаги бир фон, холос.

Бизнинг саргузаштларимиз, детективнависларимизда энг катта кусур худди шу ўринда би-линади: яъни воқеалар тафсилоти биринчи ва асосий мақсадга айланиб кетади, бадиий адабиётнинг асосий талабларидан бўлмиш — инсонни ўрганиш ва таҳлил этиш вазифаси, бурчи эътибордан четда қолади. Ваҳоланки, саргузашт ва детектив асарларга хос бўлган ўта зиддиятли ва тўқнашувларга бой ҳолатларда бунга жуда катта имконият очилади. Бироқ кимдир инсонни тушуниш йўлини танласа, кимлардир тўқнашувлар занжирини тўқишга мойиллиги кучайиб кетади. Саргузашт ва детектив асарларимиз “тоши”ни шу мезон посангисига қўйиб кўрилса, кўпгина ҳақиқатлар ойдинлашади-қўяди. [6]

Дарҳақиқат, жаҳон ва ўзбек болалар адабиётида ҳам айнан қаҳрамон психологияси, яъни билиб-билмай жиноят йўлига кириб қолган болалар ва ўсмирлар психологияси тадқиқи ниҳоятда муҳим. Одатда, катта ёшдаги инсонлар оку қоранинг фаркига борадиган, қилаётган ишининг оқибатига ақли етадиган, қолаверса ўз ҳаёт йўлини белгилай олади. Аммо болалар ва ўсмирларнинг жиноятга қўл уриши фақат ва фақат жамият, муҳит, катталар таъсирида рўй беради. Яъни улар ёзувчи Т. Малик айтганидек, онадан жиноятчи бўлиб туғилмайди. Уларни жамият етиштиради.

Дарҳақиқат, жаҳон адабиётида машҳур детектив қисса ва романлар кўп. Аммо бундай асарлардаги қаҳрамонлар психологияси теран тасвир этилган, қолаверса, жиноятчилар оламининг ички кечинмаларига эътибор қаратилган ижод намуналари санокли. Хусусан, бундай асарларнинг бош қаҳрамони болалар ва ўсмирлар бўлса-чи? Ҳа, бу йўналишдаги асарларга болалар ва ўсмирлар ҳар қанча қизикса ҳам, уларга деярли тавсия этилмаган. Яъни салбий таъсир қилиши маъносида, кўп болалар адиблари бу мавзуга, йўналишга қўл урмаган. Аммо, реал ҳаётимизда болалар ва ўсмирларнинг жиноят оламига кириб қолиши кўплаб учрамоқда. Нафақат бутун дунёда, балки ҳар бир мамлакатда бутун болаларнинг ахлоқ тузатиш колониялари мавжуд. Минг-минглаб ўсмирлар ва вояга етмаган болалар алоҳида назорат остида сақланади. Уларнинг бу оламга кириш сабабларини бадиий тадқиқ этиш баайни жуда зарур. Ўзбек болалар адабиётида бу ҳодиса мустақиллик арафасида, аниқроғи ўтган асрнинг 80-йилларнинг иккинчи ярмида бошланган бўлса, жаҳон адабиётида бундан сал илгарироқ юзага келган дейиш мумкин. Жумладан, турк адабиётининг машҳур вакиллари билан бўлмиш Яшар Камолнинг қаламига мансуб “Илонни ўлдирсалар” қиссаси 1976 йил нашр қилинган, ўзбек адиби Тохир Маликнинг “Алвидо болалик” қиссаси эса 1985 йилда китобхонлар қўлига тегди. Ҳар икки асар бир йўналишда, бир мавзуда бўлганлиги билан эътиборга сазовор.

Турк тилидан Л. Аминова томонидан таржима қилинган “Илонни ўлдирсалар” романида мурғак боланинг бошидан ўтган кечинмалари ҳикоя қилинади. Муаллиф ва асар қаҳрамони бўлмиш Ҳасан қамоқхонада танишадилар. Бутун қисса ёзувчи ва Ҳасаннинг ҳикояси асосига қурилган. Жамиятдаги мудҳиш, разил, жоҳил муҳит асар қаҳрамонини жиноят содир этишга мажбурлайди. Шу муҳит меҳру муҳаббатга тўла мурғак қалбни секин-аста ҳиссиз, қабих бир жисмга айлантириб қўяди. [4, 6]

Ҳасаннинг илк хотиралари катталарнинг ваҳшиёна ҳаракатларига гувоҳ бўлиш билан бошланган. 6-7 ёшлардаги бола ота-онаси билан энди кечки овқатга ўтираётган пайтда деразадан кетма-кет икки ўқ узилади. “Ўқнинг овози бутун атрофни остин-устун қилганди. Онаси, отаси, бутун дастурхон туман ичида қолди. Отасининг бақириб юборганини эшитди. Онаси ҳам бир маротаба қичқириб юборади, кейин эса ҳамма ёқ жим бўлиб қолади. Туман ҳам тарқайди.

Ҳасан ўзига келганида ўқ овози узоқ-узоқларда, Анаварза қояликларида узун акс-садо берар, қишлоқнинг ичидан эса бўғиқ қичқирувга ўхшаш шовқин эшитиларди. Бирдан қонни кўради. Отаси дастурхонга юзтубан йиқилган, сочлари палов товоғига тушганди. Отасидан отилиб-отилиб кўп қон оқарди... [4, 7]

Ҳасан номидан ҳикоя қилувчи муаллиф ўз қаҳрамони билан қамоқхонада суҳбатлашади. Унинг болалик хотираларини қаламга олади. Қаҳрамоннинг бўлиб ўтган воқеаларга муносабатидан унинг руҳий кечинмаларини англаш қийин эмас. Аслида бу ёзувчи томонидан ҳис қилинган туйғулар бўлса-да, асарда келтирилган ёш Ҳасанга ўтказилган тазйиқ, тилга олиб бўлмас даражадаги уятли сўкинишлар ва нафсониятга тегадиган даражада таҳқирланиши кабилар “қотил”нинг руҳий изтиробларидан далолат бериб туради. Ҳасан ўша қотиллик содир бўлган тунда “ичкарига кирган одамнинг фақат ола-кула кўзларинигина эслайди. У онасининг кўлларидан ушлаб, туман ичидан тортиб олиб кетганди. Ҳасан жойидан ҳеч қимирлай олмас, кўзларини отасига тикканича, тўхтамай оқаётган қонга қараб турарди. Ўқ овозлари, жарангловчи шовқин-суронлар Анаварза қояликларидан бу ерларгача эшитиларди. Сўнгра бирданига уйнинг ичи қичқириб-бақираётган эркак ва аёлларга тўлиб кетди. Отасининг ўлганини бувисининг йиғлашидан кейингина тушуниб етди. Яна нималарнидир тушунишга ҳаракат қиларди. Бу ишларнинг ҳаммасига онаси сабабчи эди. Эрталабгача бир бурчакка суянганича бўшашиб ўтириб қолди. Ҳеч ухлолмади. Ҳаётида биринчи марта ухлаёлмас эди. Уйқусизликни, ухлолмасликнинг нима эканлигини илк мартаба ҳис қилди.”

Мана шу лавҳаларнинг ўзиёқ қаҳрамон ҳаётининг, жиноят оламига қадам қўйишининг илк сабаблари очила бошлайди: мурғак 6-7 ёшли гўдак катталар содир этган жиноятнинг айбсиз қурбони, ширин уйқу ўрнини изтироб эгаллай боради...

Асар давомида ўқувчи англайдики, Ҳасаннинг қариндошлари, у яшаётган тоғлик қишлоқ халқи инсон ҳуқуқларини шу даражада ваҳшийларча топташади, “тонг саҳардаёқ ҳалиги ўқ узган қотилни” - онасининг қишлоқдоши, собиқ севгилиси бўлган Аббосни тутиб, ўлдириб, қонга белаб келтиришади. Ҳасаннинг онасини ҳам шу кенг майдонга олиб келишади. Амакилари аёлни тинимсиз урар, аёлнинг юз-кўзи ёрилган, оқ рўмоли, сочлари, қонга беланади. Хотинлар, эркаклар, болалар – ҳамма қишлоқдошлар онасини уриб, тупуриб кетишарди. Ҳасан бир муддат ҳиссиз қараб туради, кейин ўзини онасини ураётганлар устига отади. Амакисининг қўлини суянгигача тишлаб, узиб олай деганини, унга кейинчалик гапириб беришади. Айтишларича, телбаларга ўхшаб, тўхтамай онасини урганларни урар, тупурганларга тупурар эмиш”.

Мана шу лавҳада ҳам ёш қаҳрамон психологиясини ҳис қилиб турасиз. У ҳали йигит бўлиб қотиллик қилиши, қамоқхонага тушишига анча бор эди. Аммо болалиқда эслаб қолган ҳодиса тафсилотларини орадан 10-15 йил ўтиб ҳар бир деталигача аниқ-тиниқ айтиб беришидан боланинг ўша пайтдаги таъсирланиш ҳиссини, аламзадалиқ, онасини урганларга нисбатан нафрат, ўч, шафқатсизлик пайдо бўлганини кўриш мумкин. Ёзувчи атайлаб Ҳасаннинг болалик хотираларини жуда таъсирли, жонли тасвирлайди. Унинг қотиликка қўл уриши учун мажбур қилган муҳит, жамиятни китобхон кўз ўнгида ёрқин гавдалантиради. Шу сабабли асар сюжетидаги воқеалар тафсилоти қаҳрамон руҳий оламини очиб бораверади. Инсон болалиқ пайтида олган психик зарбани бутун умри давомида унутмаслигини эсда тутишимиз керак, дейди психологлар. Шунингдек, уларнинг фикрича, болаларда 6-7 ёшдан агрессия пайдо бўлиб, атроф-муҳитга муносабати ўзгаради. Агрессив жавоб қайтариш боланинг ички эмоцияларининг ташқарига чиқишига сабабчи бўлади.

Бўлиб ўтган воқеадан сўнг Ҳасан қочган ва Анаварза қояликларига беркиниб олган. Бутун қишлоқ аҳолиси уни уч кеча-ю уч кундуз қидириб топа олмаганлар. Сўнг Ҳасанни ўзининг

кучуги топиб берган. Итни Анаварза қояликлари томон қўйиб юборишган ва ит уни бир эски Рум қабртошининг ичидан топган. Ўша отишма юз берган тун, ўша акс-садо ва ўша бургутларнинг эрталабгача сузилиб учишлари унинг учун мангуга энг қўрқинчли хотира бўлиб қолади...

Ҳар бир ёзувчи ўз асари қаҳрамонининг характери, психологиясини тўлақонли ёритиш учун шунга мос тамсиллар, бадиий деталь танлайди. Сюжет чизиғида ҳам асосий қизил ип ярқ этиб кўринишида ана шу деталлар воқеага ёнма-ён юрийди. Ҳасаннинг болаликдаёқ энг кўп паноҳ топган жойи Анаварза қоялари. Унинг руҳиятига монанд тасвирланган булутнинг сояси, ботқоқлик, арилар, сариқ заъфаронлар, гулларнинг вазмин ифори каби деталлардан ёшбола бошига эрта тушган кўргуликлар, аччиқ қисматнинг тахир таъми сезилиб туради. Шу сабабли асарда Ҳасан ҳам шу қоялар орасида, жарликлардан куни билан бургут уяларини титиб, бургут боласи ва тухумини олиш учун тентираб юрийди. Бувиси, амакилари Ҳасанни отаси учун онасидан қасос олишга тайёрлаб борадилар. Унга милтиқ ҳам совға қиладилар, Дулдул от ҳам. Ҳасан даставвал, қушларни, ҳайвонларни отиб, овлаб юради. Аммо қишлоқдагилар ҳам, бувиси ҳам тинмай бола онгини заҳарлаб боради: «Отанг тирик қолиб, унинг ўрнига Мустафо ўғлим ўлдирилганда ёки Иброҳим ўғлим ўлдирилганда эди, кўрардинг Ҳасан, Халилим, арслоним, эр йигитим, ўша вақтнинг ўзидаёқ бир хотинни эмас, балки ўша хотиннинг ўтови, уруғ-аймоғи, бутун армияси билан кулини кўкка совурарди. Сенинг амакиларинг ҳам одамми, одам бўлсалар эди, отанг ўлдирилган куни, ўша келинни тутиб келиб, сочларидан судраб, отангнинг қабри устига олиб келардилар ва ўткир устара пичоғи билан бўғизлаб ташлардилар. Қалласини бир тарафга, танасини бошқа тарафга отиб юборардилар. Ҳозир эса ўша келин, набирамнинг онаси, сенинг онанг бўлиб кўз ўнгимда ликиллаб юрмасди. Отанг тириклигида онанг шундай фоҳишалик қилсайди... Онангнинг ўлигини итларга, бургутларга ташларди... Сенинг отанг кабиси борми эди. У Анаварзанинг бургутларига ўхшарди. Амакиларинг қуриб кетсин, улар ҳам одамми энди? Эҳ, сен катта бўлганингда эди, балоғатга етиб, қўлингдабир милтиқ ушлай олганингда эди, у онанг бўлмиш фоҳишани, уни... Сен... сен, сен Халилимнинг ўғлисан ахир. Халилим Бинбўға бургутига ўхшарди. Халилим Дулдул лочини, Али тоғ шунқори каби эди. Эҳ, Халилим... »

Ҳасан бувисидан бундай гапларни, таъна-дошномларни болалигидан то ўсмир ёшга киргунча жуда кўп эшитади. Бутун қишлоқ, қариндошлар Ҳасанни кичиклигидан, лоқал милтиқни тўғри ушлай олмаслигидан, одам тугул чумолини ҳам ўлдиролмаглигини айтиб калака қиладилар. Онасини бу қишлоқдан кетмаслиги эса ёлғиз ўғли Ҳасан туфайли эди. У кетса, боласини қайтиб кўра олмас, унга ўғлини бермас эдилар. Ҳатто бир кечаси уч одам уйнинг уч ёғидан келиб, уйни ўққа тутишади. Онаси уйда йўқ эди. Хонани фонарлар билан текшириб чиқиб, тўшакка қарата ота бошладилар. Ҳасан уйнинг бурчагига тикилганча қотиб қолганди. Қимир этмасди. Уларнинг бири Ҳасанни кўрди ва бор кучи билан биқинига тепади: «Фоҳишанинг киндигида пайдо бўлган, фоҳишанинг. Отасининг қотили қорнида ётган нокас ўғил... »

Яна бир-икки маротаба бели аралаш биқинига тепади. «Қаерга қочди фоҳиша онанг?» деб сўради. Ҳасан жавоб бермади. «Қушнинг қанотига, илоннинг инига кириб яширинса ҳам, у фоҳиша онанг ўлдирилажакдир. Бугун топа олмасам, эртага топаман, эртага бўлмаса, бир кун албатта топаманда, бурда-бурда қилиб ташлайман. Жияним Халилнинг қонини бир фоҳишага булғатиб қўймайман. У яшаб юраркан, паҳлавон Халилимнинг суяклари гўрида чирсиллаб синиб ётади...» Ҳар бири Ҳасанни жон олувчи тепкилари билан тепиб: «Бу ҳам одамми?» дедилар. «Отасини ўлдирган хотин билан юзма-юз, ёнма-ён яшаб юрибди. Бу одам эмас, тўнғиз қавми, чўчка қавмидандир», — деб чиқиб кетдилар.

Ҳасан болаликдан ўсмирликка ўтгани сайин икки ўт орасида қолади. Бутун қишлоқ, қариндошлар, амакилари, бувиси бир томонда, иккинчи томонда эса ундан воз кечиб кетолмай, урсалар ҳам, тепкиласалар ҳам неча бора она-бола қочишга уринганларида амакилари отлиқлар билан орқасидан қувиб етиб олиб, Ҳасанни олиб келар, онасини бу ерлардан бутунлай кетишга мажбур қилсалар, ўлими тайинлигини айтсалар ҳам яна боласи учун қонларга беланиб йўлдан қайтадиган онаси турарди. Ҳар гал онасига раҳми келиб, ёнига борганда, «Ғоҳиша онадан мана шундай нокас бола туғилади-да» дейишарди «Қони ерда қолган отанинг қиёматгача гўрида йиғлаб ётишини, қиёматгача қонини ерда қолдирганга бад дуолар бўлишини билмайдими у?! Қони ерда қолган ота қабрида тинч ётолмаслигини, қиёматгача тинч ухломаслигини у билмайди дейсизми?!».

Китобхон бутун асар давомида Ҳасаннинг кўргиликларига, тинимсиз ҳақоратларга грифтор бўлганини англаб боради. У яшайдиган оила, муҳит, қавму қариндош, қишлоқ аҳли барча-барчанинг нафрати биргина Ҳасанга қаратилган гўё. Аммо онаси тасвирида аксинча бир хокисор, ўз гўзаллиги, донғи кетган хусни бошига бало бўлиб, уни севган йигитлар кўплиги-ю, ҳатто эри ҳам уни олиб қочган ана шундай зўравонлардан бири экани, вақти келиб унга душманлик қилган иккинчи бир зўравон томонидан бу котиллик рўй бергани, шундай бўлсада, биргина боласи учун ҳамма кўргилик ва хорликларга жимгина чидаб яшайдиган муштипар аёл образи гавдаланади.

Аммо амакилари ҳар куни тушида акасининг арвоҳи ҳовлида кезиб юргани ҳақидаги чўпчакларга кўшиб: «Ўғлим Ҳасанга айт, менинг қонимни ерда қолдирмасин, қонимни, онаси бўлса ҳам у хотиннинг бўйнида қодирмасин», - деган гапларини эшитдим. Ернинг очилиб, Халилнинг мозорга кирганини ва мозор ёпилиши билан акс-садонинг ҳам тўхтаганини эшитдим», - деган уйдирмалари ёш бола руҳиятига қанчалик таъсир қилаётганини ёзувчи ойдинлаштириб боради.

Арвоҳу дўзах ҳақидаги гапларнинг таъсири шу даражага етадики, Ҳасанни тушида доим бир илон қувларди. Ухлаётганида ҳам, уйғоқ ҳолида ҳам катта чинқироқ илон уни таъқиб қилади. Қояликларга, арча дарахтларининг тепасига, ётган хонасига ҳам йўл топиб кирар эди. Ҳасан кечалари бақриб чиқарди. «Кўрмайин, кўзим кўрмасин... Онам ўлиши, ўлдирилиши керак. Ўлдирилиши лозим. У ўлмаса бўлмайди. Чукуровадаги ҳеч ким бизнинг юзимизга ҳам қарамайди. Отам ҳам чинқироқ илон бўлиб, Чукуровада кезиб, жаҳаннамда ёниб кул бўлади. У ўлиши керак. Онам ўлмоғилозим. Эсма ўлиши керак. Эсма ўлади...»

Очиқ-ойдин шундай ўйларди. Қандай қабихлик. Булоқ бошига ўтириб, йиғлай бошлади. Йиғлашдан ҳам даҳшатлироқ ғам чекар эди. Ичи алғов-далғов бўлиб кетди. Онасини ўлдирган бўлишса-чи... Қалбида бир севинч... Сўнгра севинч ўрнини ғам-ғусса эгаллаб, юрагига даҳшатли оғриқ тушди. ”

Асар қаҳрамони мана шундай қарама-қаршиликлар исканчасида ўсмирликдан ўспиринликка етади. Ҳар қадами тавқу лаънатда, нафратда ўсган бола жамиятда қандай инсон бўлиши мумкин. Шу сабабли Ҳасан ўлишни хоҳларди. Қани энди ўла олса. Ҳасан ҳеч кимнинг юзига қаролмасди. Қишлоқда Ҳасанни ким кўрса, юзини тескари ўгириб кетарди. Амакилари, ҳаттоки, қишлоқнинг итлари ҳам у билан гаплашмас эди. Уйларни ёққан ким? Ҳасан! Бутун қишлоқ бир овоздан шундай гапирарди. Отасининг қонини ерда қолдириб, арвоҳга айлантириб қўйган инсондан хайрли иш келармиди. Уйларни ҳам ёқади, инсонларни ҳам, ўзини ҳам. Қалдирғоч уяларини бузиб, уларни ўлдирган ким? Ҳасан! Отасининг қонини ерда қолдирган инсондан яхшилик чиқадими, қалдирғочларни ҳам ўлдиради, беғуноҳ болаларни, лайлақларни, инсонларни ҳам... «Бўйи чиригурга қаранг, бўйи чиригурга. Ўзини одам деб ҳисоблаб, қишлоқ

ичида одамлардай гердаиб юришини қаранг!» «Илонга ўхшайди, илонга!» «Аҳмоқнинг ўзгинаси, аҳмоқнинг». «Ўзини бировга керакдай ҳисоблаб... » «Қочади-да албатта, қочади». «Бурнини осмондалигани-чи, жувонмаргнинг». «Худди отасининг қотилини ўлдиргандек». Қишлоққа чиқиб айланиб юрар, йўл-йўлакай Қалдирғочлар, ёнғинлар, ўлган лайлақлар, илонлар қувламоқда эди Ҳасанни. У ортиқ уҳлолмайдиган бўлиб қолганди, кечалари ўрнидан туриб, хўроз илк қичкирадиган маҳалда Анаварза қояликларига чиқиб кетарди.

Бутун қишлоқ аҳли қандайдир ип билан бувисига боғланган, тили бир эди. Шу сабабли бувисининг онаси ҳақида тўқиган бир ёлғонига ўн ёлғон қўшиб тинимсиз гапираверадилар. Шу даражада Ҳасаннинг нафсониятига тегишадики, ўспирин йигит боши айланиб, гап-сўзлардан телбанамо бўлиб қолади. Нима қилаётганини ҳам англай олмайди. Онаси ҳақида тўқилган ёлғонларнинг асосийси уни фоҳишаликда айблашар, Ҳасанни аламини қўзғатувчи бўҳтонларни тинимсиз тўқишарди...

Ҳасан ҳар гал онасини кўриши билан телбалардай қалтирар, ўзини билмай, титраб-қўрқар, у ердан кетиши билан бўм-бўш бўлиб қоларди.

... Онаси ҳовлидаги тандирга ўт қаларди. Тандирдан бир кучоқ олов юқорига ўрларди. Ҳасан титроқ ичида кўлидаги тўппончани ўйнарди. Кўлидаги тўппонча отасиники эди. Олов ловиллаб-ловиллаб, сўнг бирдан пасайди. Онаси тандирга эгилиб-эгилиб турарди. Ҳасан қалтирар, титрарди. Эти жунжикарди. Боши айланарди. Онаси кўзининг олдидаги олов ичидаэди. Бирдан кўлидаги тўппонча отилди. Бир қичкирик эшитилди. Яна, яна ўқ узилди. Атрофни куйган гўшт, куйган соч ҳиди тутиб кетди. Ҳасан бирдан бўшашди. У кўлида тўппончаси билан тандир бошида бироз айланиб турди. Онасининг боши тандирга кириб қолган, сочлари ёнарди. Анаварза томон йўл олди. Уч кундан сўнг уни ўша қоя сандиғининг ичидан кучуги топди. Тош қопқоқни устига яхшилаб ёпган эди. Ит ўз соҳибини қандай қилиб бўлса ҳам топади, ҳидидан топади, ҳидидан.

Кўринадики, «Илонни ўлдирсалар» романидаги Ҳасан аввал оиласининг, сўнг ўзи яшовчи қишлоқнинг босими натижасида онасини ўлдиради. Ана шу ижтимоий асабийлик муҳити, қанчалик қаршилик кўрсатмасин, алал-оқибат Ҳасанни жинноятга ундади. Қаҳрамоннинг кечинмаларини муаллиф жуда катта маҳорат билан ёритган. Асар сўнгида ўқувчи, гарчи ўз онасини ваҳшийларча ўлдирса-да, Ҳасандан нафратланмаслиги, уни айбламаслиги ҳам мумкин. Чунки ҳақиқий қотил аслида Чукурова қишлоғининг жоҳил одамларидир. Мурғак, беғубор болакай эса уларнинг бу мақсадларига етишлари учун восита, холос. Қиссада мазкур зиддиятли ҳақиқат шу тариқа акс эттирилади. Яшар Камол бир қотиллик фониде нафақат бу жиноятга бевосита дахли бўлмаган янги қурбонлар, балки бутун жамият, муҳит, болалик ҳақ-ҳуқуқлари, келажак маънавиятига болта урган жоҳиллик фожеасини очиб берган. Ҳақиқий жиноят ана ўша қишлоқ ва унинг одамларидаги маънавиятсизлик, илм ва урфонсизлик, иймонсизлик экани аён бўлади.

Ўзбек болалар адабиётида Т. Маликнинг “Алвидо болалаик” қиссаси сюжети ҳам айнан ахлоқ тузатиш колониясидаги ўсмирлар билан ёзувчининг суҳбати воқеаси асосига қурилгани жиҳатдан юқоридаги асарга ҳамоҳанглик касб этади.

Бунда асосий воқеалар 3-шахс - муаллиф тилидан баён қилинишига кўра тафовутланса-да, билиб-билмай жиноятга кўл урган Асрор ҳамда ўсмирлар ўртасидаги жиноятчилик оламининг «академиги»га айланишга улгурган Қамариддин қисмати, психологияси, ҳаётга, одамларга муносабати қаламга олинади. Қиссанинг композицион тузилиши бир неча бўлимдан иборат ва унда асар қаҳрамонлари билан боғлиқ турли воқеалар, қисматлар, тақдирлар ҳикоя қилинади.

Қиссадаги психологизм жиноят оламига кириб қолган ўсмирларга хос зиддиятли

характерлар, образлар, воқеалар талқинида очиб берилган. Жумладан, Қамариддин ўзбек болалар қиссачилигида учрамайдиган мураккаб образ. Қолаверса, унинг психологияси айнан жиноят кўчасига кириб, суяги ҳам, кўзи ҳам, эти ҳам қотиб улгурган ўсмирлар оламини яхлит акс эттира олгани билан эътиборли. У билан боғлиқ лавҳалар қиссанинг деярли барча фаслларида учрайди. Айниқса, қиссанинг дастлабки фаслларидаёқ Қамариддинга образи шундай гавдаланади: Қамариддин жиноятчи гуруҳ бошлиғи, кўчада болаларнинг ёълини тўсиб, қиссавурлик қилишади, пул сўраб, кўрқитади... ҳатто пулдорроқ болалар унга «ҳисоб» бериб туради, қотилликка қўл урган бўлса ҳам ҳеч нима бўлмагандай юраверади, виждон азоби йўқ унда...

Аммо «Аламзада одам ёхуд онаси ташлаб кетган боланинг аянчли ҳаёти ҳақида ҳикоя» деб номланган фаслда китобхон Қамариддин билан юзма-юз келади, унинг ҳаёт тарзи ва жамият ҳақидаги фалсафасидан огоҳ бўлади. Яъни, асардан англанди ҳақиқатга кўра «уни билиш, тушуниш учун Қамариддин бўлиб туғилиш, Қамариддин бўлиб яшаш, у тотган захар-заққумлардан тоттиш керак»лигини ҳис этади. Ёзувчи шу сабабли Қамариддиннинг психологик портретини яратишда унинг илк кўз очиб, дунёга келган муҳитига китобхон эътиборини қаратади: «Қамариддин отаси кимлигини ҳалигача билмайди. Онасини учинчи синфга бораётганида илк бор кўрган. Бор гапни кейин бувиси айтган... Қамариддин туғруқхонада кўз очиб, болалар уйида тетапоя бўлди, болалар уйида эсини таниди. Ота-она меҳри, киндик қони тўкилган уй деган тушунчалар унга бегона эди.

Қамариддин нотаниш одамлар келиб болаларни олиб кетишларини билгач, қандайдир умид билан кимнингдир келишини, бошидан силашини, маҳкам қучоқлаб ўпишини интиқ кутарди. Одамлар келишарди, аммо уни олиб кетишмас эди. Ёилай бўлгани сабабими ё айиқполвондай хунук юришини ёқтирмайми, уни ҳеч ким чақирмас, маҳкам қучоқламас, ўпмас еди...» [2, 226]

Болалар уйидаги кўнгли ўксик гўдақларнинг руҳий кечинмалари, ота-оналарининг келишларидан умидлари узилганда болаларнинг тўпланиб олиб афсоналар тўқиши ҳам шу жиҳатдан ўқувчини мушоҳадага ундайди: «Менинг ойим билан дадам космонавт бўлишган. Қуёшгача учиб бориб, қайтиб келишаётганида бензинлари тамом бўлиб қолиб, портлаб кетган... Қамариддин ҳам отасининг учувчи, онасининг ҳарбий эканига, уларнинг уруш адоғига етган куни Берлинда ҳалок бўлишганига ишониб қолаётган эди. Санашни ўрганганидан кейингина ўзининг урушдан йигирма йил ўтгач туғилганини билиб қолди...»

Қамариддин шу тариқа онаси ёъқлаб келганида эсини танийдиган 10 ёшли бола эди, энди унга онасига нисбатан аллақачон нафрат пайдо бўлиб улгурган, онаси келганида ички овози: «Қамариддин қочиб қол, бу она эмас, ялмоғиз, сендан ўн йил хабар олмаган хотин она бўларканми» дейди. Шу сабабли ёзувчи ҳақли равишда бундай болалар оламига изоҳ беради: «Аёл Қамариддинни гўдақ фаҳмлаб хато қилган эди. Ота-онасиз ўсаётган болаларнинг ҳаёт фалсафаси, ҳаёт ҳақидаги, беимон оталар, бефаво оналар ҳақидаги тушунчалари анча барвақт шаклланади. Уларнинг митти юракларида бу беимонларга, бу бевафоларга нисбатан нафрат анча илгари кўз очган бўлади.»

Қамариддин бувиси, аниқроғи онаси билан она-бола тутинган бувиси вафот этганда бир мартагина онаси билан кетгани, яна икки кундан кейин қайтиб келади. У ақлини танигани сари бу ердаги болаларга ташқаридагиларнинг муносабатини, айниқса, ўзи тенги болаларнинг «ана, детдом болалари, ҳароми, ташландиқлар», - деган ҳақоратларини эшитиб, кўриб чидаб туролмайди. Аввал ҳақоратлаган болани мушт туширади, етиб келган отасининг ҳам ҳақоратини ўзига такрорлайди. Жанжал кўчадаги болаларнинг ўзидан чиққан бўлса ҳам Қамариддиннинг ахлоқи мактабда, болалар уйида муҳокама қилинади. Шунда Қамариддин уч-

тўрт кун азобланиб юради, ўзи билан ўзи олишади: «Нима учун гуноҳкор эмас, беғуноҳ одам жазоланади? Айбим ота-онам йўқлигим, етимлигимми? Энди ҳамиша шундай бўлаверадими? Нима қилишим керак? Ҳимоячим ким менинг?».

Қиссада, жиноятчи бўлса ҳам Қамариддиннинг ўз-ўзига бу каби ўринли саволлар бериши, ўзига қисматдош болалар тақдирига қайғуриши бежиз эмас. Одатдаги асарларда бош қаҳрамон, кўпинча ижобий таассурот уйғота олган болалар ва ўсмирларнинг руҳияти, характери, портрети кенг тасвир этилган бўлса, бу қиссаларда айнан жиноят оламига «мансуб» ўсмирлар ҳақидаги бадиий психологизм асардаги драматизмни кучайтиради. Детектив жанр хусусиятига кўра жиноятчилик илдизи, сабабини қидиришда ёзувчи айнан психологик тасвир деталларига кўпроқ урғу бериши замон ва макон, муаллиф ҳамда жамиятдаги янгиланаётган тафаккур тақозоси ҳамдир. Ҳеч ким онасидан жиноятчи бўлиб туғилмагани, рост. Аммо ана шу жиноят оламига бевосита ёки билвосита кириб қолган, бу кўчага тушган болами, ўсмирми, каттами ким бўлмасин, у ҳам энг аввало биз ва сиз каби инсон экани, уларнинг ҳам ўзига хос руҳий изтироблари, бошидан кечирган кўргиликлари бўлиши мумкинлиги ҳамда қай кўринишда содир бўлиши болалар адабиёти учун ўзгача ҳавонинг, пафоснинг ифодасидир, албатта. Жумладан, жиноят оламига кириб қолган ўсмирларнинг ҳар хил ҳолатдаги руҳий кечинмаларидан ёзувчи сиз-у бизни нега воқиф этиш мақсадини дилига тугганлиги англашила боради: аввало, шу каби жиноятлар илдизини камайтиришга айнан катталар, ота-оналар сабабчи эканини уқтиришдир; қолаверса, болалик қисмати шу чиркин муҳитга тўғри келган гўдакларга, болалар ва ўсмирларга ён-атрофдаги, таниш-билиш, қариндошлар, умуман, жамиятнинг муносабати уларни «тарбиялар» экан.

Zero, Қамариддин учун ҳам энг катта ноҳақлик - тирик етимлик эди. Бошқа ноҳақликлар шундан келиб чиқаверади... Қамариддин ўзи учун шундай қарор чиқаради: «Сенинг ҳимоячинг йўқ, ҳеч ким сенга қайишмайди, ноҳақликка қарши ўзинг курашишинг керак. Ўзингни ўзинг ҳимоя қил, кураш, енгиб чик. Кимлигингни кўрсат уларга! Агар енгиб чиқолмасанг, ўзингни кўрсатиб кўя олмасанг, ўлиб кетганинг минг марта яхши!..» Қамариддин шу қарор билан илк марта жиноят йўлига киради. Яхшилар меҳрига муҳтож, қалби зада бола учун бирдан бир тўғри йўл шу эканлигини ёзувчи ҳам, китобхон ҳам англайди. Шу сабабли Қамариддин бир куни кечки овқатдан сўнг ҳақоратга гувоҳ бўлган қизларни, ҳамиша калака остида юрадиган заифроқ болаларни тўплайди-да, ўша уни масхара қилган болалар яшайдиган коттеджлар томон бошлайди. «Волга» турган уй, ўша болалар ёнига боради.

- Мен сенга нима деганман? - дейди тунов куни мушт еган бола.

- Сендан кечирим сўрагани келдим, - дейди Қамариддин.

- О, детдомда одам тарбиялайдиган бўлишибди, - дейди бола хохолаб кулиб.

- Қамариддин унга яқинлашиб кўл узатди:

- Кечир.

- Назимчик, бечорани кечира қол. Ўзи шундвоғам худо уриб қўйибди, - дейди болалар-дан бири.

Нозим деганлари «ҳа, майли» деб кўл берди. Қамариддин бу нозик панжаларни маҳкам қисиб эди, бола инграб ўтириб қолаёзди.

- Мен сендан ҳароми, ўша куни яхшилаб урмаганим учун кечирим сўрамоқчиман!..

Қамариддин шундай дея аввал Нозимни, сўнгра унинг келиб ёпишган ўртоқларини дуч келганини ушлаб ураверади, олиб отади, югуриб чиққан Нозимнинг отасини ҳам катта тош би-лан мўлжаллаб солади... бошини чангаллаганича ўтириб олган отани тепади. Бунга ҳам қаноатланмай, кўлига ҳалиги тошни олиб машинага отади... [2, 230]

Юқоридаги тасвир жуда ачинарли, аммо айна ҳақиқат. Ёзувчи Қамариддинни ҳимоя қилмоқчи эмас, албатта. Бироқ ҳеч ким онасидан жиноятчи бўлиб туғилмаслигини, аксинча, қисмат, тақдир деб номланса ҳам аслида жамиятнинг, муҳитнинг, оила, ота-она, тенгдошлар, қариндош-уруғлар -умуман, катталарнинг муносабати, эккан ниҳоли янглиғ вужудга келишини кўрсатиб берган, дейиш мумкин.

Қамариддиннинг жиноят йўлига кириши учун етилган «шарт-шароит»ни илғаган китобхон қисса давомида у болаларнинг ахлоқ тузатиш колонияларида бўлиши, жиноят устига жиноят содир қилишининг гувоҳи бўлади. Аммо эндиғиларида, яъни қотиллик содир қилганда ҳам, ўғай отасини пичоқлаганда ҳам, онасидан ўч олмоқчи бўлганда ҳам виждони азобланмайди. Унда 10-13 ёшларгача бўлган руҳий тушқунлик, нажоткор орзулар ўрнини қасос ўти, одамлардан ўч олиш, ахлоқсиз оталарни жазолаш васвасаси эгаллайди. Бир неча кишига бўлган ғзаби ортиб, бутун одамзоддан нафратлана бошлайди... Ёзувчи унинг психологиясини ҳам шунга монанд акс эттиради. Қамариддиннинг нафратига энг аввал бевафо онаси, сўнг беимон отаси дуч келган бўлса, кейинчалик боласини ташлаб кетган жамики аблаҳ ота-оналарни отиб ташлашга тайёр бўлади. Ҳатто бир беимон отани, яъни ўз болаларини ташлаб онаси билан кўришиб турадиган «отасининг дўсти»ни ўлдиради ҳам. Қасос ўти барибир пасаймайди...

Т. Малик Қамариддин образини, унинг психологиясини бу қадар кенг ёритишида мантиқ бор. У айнан жиноятчилик кўчасига кўпроқ кириб қолаётган ёшларнинг маънавий олами, тарбияси, оиладаги носоғлом муҳит, шу билан бирга бу каби қисмат эгаларига катталарнинг, уларга тенгдош болаларнинг салбий тушунчаси сабаб бўлаётганини таъкидламоқчи. Улардан жамият қутулмоқчи, четлаб ўтмоқчи, ҳазар қилмоқчи бўлса, унинг бадали оғирлиги, қанчадан-қанча соғлом фикрли ёшларни ҳам ўз гирдобига тортиши мумкинлигини асослашга эришади. Жумладан, “Алвидо, болалик” қиссасида шу ёлга билмасдан кириб қолган, тинчгина эркин ҳаёт кўйида, ота-онаси, оиласи бағрида ўсаётган, бу кўча охири нима билан тугашини билмай кириб қолган ўсмирлар психологияси ҳам кузатилади. Айтайлик, «Уйқусиз тун ёхуд қотиллардан бирининг тундаги руҳий кечинмалари ҳақида ҳикоя» деб номланган фаслида Асрорнинг руҳий ҳолати очиб берилади. [2, 190]

Асрор қотил бўлиб, жиноятчиларнинг аксариятидек бағритош эмас, аммо, билиб-билмай, аниқроғи иложсизликдан Қамариддин ва Салимга қўшилиб қолади; дадаси билан тўйларга юргани, яъни “пулдор”лиги учун уларга чўтал беришга ўрганиб, кейинчалик, «ҳамтовок», «орқатоғ»га айланади. Шундай «улфатчилик»ларнинг бирида пивохонадан чиқиб келаётган бир киши сигарет бермагани учун дўшпосланади, тепкиланади. Ҳалиги одам ҳам пичоқ чиқариб, Салимни сирмаб юборгани учун, уни шафқацизларча тепишади. Ўлиб қолгач, қоронғуда анҳор сувига улоқтирилади... Асрорнинг руҳий қийноқлари айнан шу тундан бошланади. Ўнгида, хаёлида, тушида ҳам бу одам Асрорни таъкиб қилаверади, кўзига кўринаверади...

Бу йўлга киришининг сабаблари эса қисса давомида ойдинлашиб боради. У ҳам бўлса шу қотилликдан кейинги кечинмалари таҳлилида кўринади: «Асрор худди эртақлардагидай уч йўл қаршисига келиб қолган. Бир йўлнинг бошида оқ шайтон турибди. «Пул топиб, ақл топмаган одамлар кўп экан, шу йўлга кир. Пул, маишат ичидасан. Одамлар бошингдан пул сочишади, аммо истаган йўриқларига солишади. Ит бўлиб вовулла дейишса - вовуллайсан, мушук бўлиб миёвла дейишса - миёвлайсан, кул деса, куласан, хўрликка чидаёлмасанг ҳам куласан, кула туриб «рахмат, акахон», деб таъзим ҳам қиласан. Аммо бу билан ишинг бўлмасин. Пулини олсанг бас!» Бу оқ шайтон Асрорнинг тушларига ҳам киради. Ажабланарлиси шуки, кўпинча бу оқ шайтон дадасига ўхшаб кетади. Асрор бола бўлиб дадасининг кўзига тик қарамаган. Шу сабабли оқ шайтон кўзига қараганда чўчиб тушади.

Иккинчи йўлда қора шайтон туради. «Йигитнинг йўли шу йўл, - дейди у, - бировга эгилмайсан, сенга қуллуқ қилишади. Сендан кўрқишади. Нимани истасанг -шунга эгасан. Озодсан, энг муҳими шу - эркин қушсан!» Қора шайтон Қамариддин бўлиб кўринганда чўчимайди. Нимагадир отасидан кўра кўпроқ уни ёқтиради. Суяги бузуқ, кўзи ғилай бўлса ҳам, шу йигит Асрорга истарали кўринади.

Учинчи йўл бошида ҳеч ким йўқ. кўча ҳам ғира-шира қоронғилик ичида. Тўғри, бу қоронғиликда баъзан муаллими Маҳмуд ака кўришиб қолади. Ўзи ёш, аммо сочлари текис оқарган бу олим уни имлайди...»[2, 193] Алал-оқибат Асрор ўша мурда чўктирилган кўприк ёнидан тез-тез ўтадиган бўлиб қолади, ҳар турли ваҳималарга берилади... ниҳоят бир куни йиқилиб, чўкиб кетади...

Асрорнинг ана шу йўл ўртасига тушиб қолиши ҳам аслида уйдаги, мактабдаги муҳит туфайли эканлигини ўқувчи англай билади. Қиссадаги Санжар, Дилфуза, Салим образлари ҳам турли тоифадаги ўсмирларнинг психологиясини ёритишда восита бўла олган.

Дилфуза образи орқали кўнгли яримта бўлиб қолган қизларнинг ҳам шундай йўлга адашиб кириб қолишлари ҳикоя қилинади. Чунки унинг онаси вафот этган, отасининг иккала оёғи кесиб ташланган, инвалид; шу сабабли уйда дардини эшитадиган дардқаши йўқ эди. Мактабда ҳам, кўчада ҳам бундай дардқаш бўлмайди. У болалар уйдан қайтиб шу мактабга қатнай бошлагач, унинг атрофида ўралашадиганлар кўпайиб қолади. Асрор ва Қамариддин уни ҳимояга олиб, моддий жиҳатдан ҳам ёрдам бериб туришади...

Хулоса. Умуман, ёзувчи бежизга ҳар бир ўсмирнинг оиласи, энг аввало ота-онаси ҳақида кенг тўхталмайди. Бу ўсмирлар аслида ана ўша «боғнинг мевалари» эканлигини кўрсатиш орқали ёзувчи болалар ва ўсмирларнинг жамиятдаги муҳим ўрнини кўрсатишга ҳам муваффақ бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислон Каримовнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» китобида таъкидланганидек: «Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири беқиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Боланинг характери, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир. [1. 56]

Адабиётлар.

1. Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: «Маънавият», 2008. –56-б.
2. Tohir Malik. Alvido bolalaik. – Toshkent: Sharq, 2009. – B. 186-365.
3. To`xtaboyev X. Mungli ko`zlar. – Т.: Yangi asr avlodi, 2013. – B. 307
4. Yashar Kamol. Plonni o`ldirsalar. Turk tilidan Lola Aminova tarj. - Т.: Yangi asr avlodi, 2001.
5. Н. В. Будур, Э. И. Иванова, С. А. Николаева, Т. А. Чеснокова. Зарубежная детская литература. Москва, “Академия”, 1998.
6. Маҳмуд Саъдий ва Аҳмад Отабоев тайёрлаган давра суҳбати. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 2007 йил, 2-сон.
7. Jamilova B. O`zbek bolalar adabiyoti. Toshkent, “Noshir” nashriyoti, 2019. 320 b.